

Joaquim Ventalló

LA GUERRA QUE JO HE VIST

**ANOTACIONS A LA VIDA DE CASERNA
i 27 MESOS A LA CAMPANYA DEL MARROC**

Edició d'Arnau Sala

L'AVENÇ

LA GUERRA QUE JO HE VIST

LLEGIR EN CATALÀ
ASSOCIACIÓ D'EDITORIALS INDEPENDENTS

L'AVENÇ

Joaquim Ventalló i Vergés

LA GUERRA QUE JO HE VIST
ANOTACIONS A LA VIDA DE CASERNA
27 MESOS DE CAMPANYA AL MARROC
CORRESPONDÈNCIA AMB
CRISTÒFOR DE DOMÈNECH

Edició, introducció i notes d'Arnau Sala

L'AVENÇ
Barcelona
2024

Barcelona, novembre de 2024
© del text, hereus de Joaquim Ventalló i Vergés
© de la introducció, edició i anotacions, Arnau Sala
© d'aquesta edició, L'Avenç, S.L., 2024
Mallorca 221, sobreàtic
08008 Barcelona
Telèfon: 93 245 79 21
www.lavenc.cat
www.llegirencatala.cat

Es reserven tots els drets.
Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública
o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada
amb l'autorització dels seus titulars, amb excepció prevista per la llei.
Adreça's a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics)
si necessita reproduir algun fragment d'aquesta obra
(www.conlicencia.com; 93 272 04 47).

L'Avenç forma part de l'Associació d'Editorials Independents Llegir en Català.

Disseny i composició: L'Avenç
Il·lustració de coberta: Fons Joaquim Ventalló. Arxiu Nacional de Catalunya

THEMA: DND 1DSE-ES-JAA 1HBM 2ADC 3MPBG
ISBN: 978-84-18680-53-3
Dipòsit legal: B. 21833-2024
Imprès a Gráficas 94

TAULA

Introducció	
Quim Ventalló: sàtira i testimoni de la vida de caserna	9
Prefaci	65
Anotacions a la vida de caserna, 1921	67
La guerra que jo he vist. Vint-i-set mesos de campanya al Marroc oriental espanyol, 1933	185
Correspondència entre Joaquim Ventalló i Cristòfor de Domènech, 1921-1923	197

Un dels mapes de les zones ocupades per l'exèrcit espanyol elaborat per Joaquim Ventalló per *La Publicitat* del 13-11-1924. Correspon a la zona de l'actual El-Kasr-el-Kebir a la província de Larraix.

INTRODUCCIÓ: QUIM VENTALLÓ, SÀTIRA I TESTIMONI DE LA VIDA DE CASERNA

Perfil d'un intel·lectual republicà

Joaquim Ventalló i Vergés (1899-1996) ha estat un més dels intel·lectuals dels anys vint i trenta que la Guerra Civil i el franquisme han relegat, si no a l'oblit, a una indubtable negligència. Quan se'l recorda, avui, és com a traductor al català de *Les aventures de Tintín*, la *bande dessinée* creada pel dibuixant belga Georges Remi, més conegut com a Hergé.¹ O se'l menciona, també, com a pioner de la radiodifusió esportiva, pel fet que radià per primera vegada un partit de futbol —un Real Unión de Irún-F. C. Barcelona, l'abril de 1928— per a tot l'àmbit estatal.²

Tant la seva tasca com a traductor durant els anys del *desarrollismo* franquista com el seu paper de locutor radiofònic, però, van ser més aviat incidentals en una vocació que fou pri-

1. A mesura que es començava a normalitzar l'edició en les llengües nacionals de la Península, els còmics com *Tintín* van ser un dels pocs àmbits en què els joves podien estar en contacte amb una cultura de masses en català. A mitjans dels anys seixanta, Ventalló n'emprengué la traducció i es proposà de recuperar el català oral dels anys trenta. Vegeu Soldevilla, Joan Manuel. «Joaquim Ventalló i les traduccions catalanes de *Tintín*». *Serra d'Or*, núm. 490, 2000, p. 20-23.

2. Per a una biografia detallada de Ventalló, vegeu Vinyes i Roig, Pau. *Visca la República! Joaquim Ventalló, periodista, polític, poeta i traductor*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2010.

merament periodística —de premsa escrita— i de militància nacionalista. President de la Joventut Nacionalista de Terrassa quan tenia divuit anys i feia campanya pels candidats lligaires i republicans, Ventalló fou més endavant un dels membres fundadors d'Esquerra Republicana, associat al grup opinionista o dels *lluhins*, liderats per Joan Lluhi i Vallescà.³ Escollit a les eleccions municipals de 1931, Francesc Macià el recomanà per a regidor de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, del qual fou tinent d'alcalde i president de les comissions de Foment i de l'Aeroport de Barcelona, que intentà impulsar. En política municipal, s'involucrà especialment en el foment del Patronat Escolar de Barcelona, una tasca que va reivindicar, durant el franquisme, contra l'alcalde Porcioles.⁴ El 1933 abandonà breument Esquerra amb Joan Lluhi, Joan Casanelles, Antoni Xirau i Josep Tarradellas, entre d'altres, per fundar el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (el PNRE dels *panarres*), en un context marcat per les polèmiques amb Estat Català i la CNT-FAI.⁵ Justament les seves crítiques a l'actuació de la FAI a Barcelona —les mateixes que durien a l'assassinat del seu company periodista, Josep Maria Planes, el 1936— convertiren Ventalló en un exiliat primerenc. Després d'assabentar-se que figurava a les llistes negres dels anarquistes, el desembre del mateix any que començava la Guerra Civil creuà la frontera amb França, on tingué una breu carrera diplomàtica a l'ambaixada republicana a París i al consolat de Portvendres. A França el trobà el final de la guerra espanyola i l'esclat de la

3. Sobre Lluhi, vegeu Ucelay da Cal, Enric i Arnau González i Vilalta. *Joan Lluhi i Vallescà. L'home que va portar la República*. Barcelona: Editorial Base, 2017.

4. Ventalló i Vergés, Joaquim. *Les escoles populars ahir i avui*. Barcelona: Editorial Nova Terra, 1968.

5. Vegeu el llibre clàssic sobre *L'Opinió* i el PNRE: Culla i Clarà, Joan B. *El catalanisme d'esquerra. Del Grup de «L'Opinió» al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (1928-1936)*. Barcelona: Curial, 1977.

Segona Guerra Mundial, amb la invasió nazi de la capital francesa. Romangué a París amb Joana Givanel, amb qui s'havia casat el 1936, i la seva filla Eulàlia, nascuda el 1939,⁶ fins que la família pogué retornar a Barcelona el 1943.

En paral·lel a la seva trajectòria política, Ventalló fou una figura principal del periodisme català durant la dictadura de Primo de Rivera i els anys republicans. La frontera entre premsa i política, al cap i a la fi, era difusa al primer terç del segle xx. Així, des dels seus inicis a la premsa local terrassenca —en diaris com *Crònica Social* i, sobretot, al diari nacionalista *El Dia*—, Ventalló participà en algunes de les publicacions més destacades de l'època. Redactor de *La Publicitat*, arribà a ser director de *L'Opinió*, l'òrgan federalista, republicà i filosocialista del grup de Lluhí, fundat el 1928. Intervingué així mateix a la premsa esportiva: fou també director de *La Rambla (esport i ciutadania)* i, amb el nom d'August Berenguer, firmà articles per a *L'Esport Català*, el mateix pseudònim que utilitzà per publicar un llibre sobre Josep Samitier, el llegendari jugador del Barça.⁷ Els seus articles esportius, de to humorístic, enllacen amb una altra faceta important de Ventalló com a periodista: la seva col·laboració amb la premsa satírica en setmanaris, sovint efímers, com *L'Estevet*, fundat el 1921 per Manuel Carrasco i Formiguera, *El Fuet* o *El Sr. Daixonses*. Després de la victòria d'Esquerra a les eleccions d'abril de 1931, el setmanari d'humor esportiu *Xut!* es congratulava de l'elecció de Ventalló, «el nostre regidor esportiu», a l'Ajuntament: «En Quimet Ventalló coincideix amb nosaltres, tant en el que fa referència a les idees com en el que fa referència a l'humorisme, i és un bon amic. Per acabar de resultar un home simpàtic, només els

6. Vegeu una entrevista amb Eulàlia Ventalló Givanel a Saula Tañà, Laura. «Una vida de mil rellamps». *La Mira*, 14 de febrer de 2022.

7. Berenguer, August. *Josep Samitier: l'home i el jugador*. Barcelona: Planas, 1927.

direm que s'ha pres la vida de broma i la política seriosament, i va pel món inflammat d'una set de justícia, de llibertat i d'humanitat que dona goig de veure i de vegades enterneix».⁸

En néixer la Segona República, doncs, Ventalló era percebut com un polític seriós —una aura que compartirien els *lluhins* al consistori barceloní de Jaume Aiguader, que aviat es veuria esquitxat d'acusacions de corrupció—, fins a cert punt naïf, i com un escriptor satíric: un «sidralista», en la terminologia que emprava *Xut!* Aquesta vena humorística, el mateix any que fou elegit regidor, el duria a publicar la seva única novel·la: *Pau Canyelles, exdifunt*.⁹ Declarat cadàver per equivocació, Pau Canyelles, industrial barceloní, torna a la vida, per a horror de familiars i coneguts, que senten l'ara exdifunt com una presència *unheimlich*, inquietant. La novel·la elabora així un tema d'ascendència modernista, un cas de catalèpsia, que Ventalló aplica amb encert a un burgès de l'Eixample, que se sent primer frustrat i, després, cada cop més morbosament atret cap a les coses macabres. Domènec Guansé, un dels crítics literaris més lúcids del moment, s'adonà de la significació de la novel·la de Ventalló: una sàtira costumista que partia d'uns temes de la vida barcelonina «que haurien fet escriure un Xènius», elaborats amb una llengua literària amb «la força dels fets consumats» —és a dir, un català ja postnoucentista, postfabrià—, posada al servei d'una novel·la de vocació sincerament popular. Guansé, amb agudesia, veia en Ventalló un hereu novel·lístic del teatre de Santiago Rusiñol i un defensor de la represa d'una «tradició interrompuda»: la de la literatura popular catalana.¹⁰

8. «El nostre regidor esportiu». *Xut!*, 21 d'abril de 1931, p. 7.

9. Ventalló, Joaquim. *Pau Canyelles, exdifunt*. Terrassa: Fluid, 1931. Sortosament, s'ha tornat a editar de manera recent, amb pròleg de Joan Manuel Soldevilla. Figueres: Brau Edicions, 2020.

10. Guansé, Domènec. «Una novel·la popular». *La Rambla (esport i ciutadania)*, 11 de gener de 1932, p. 10. Vegeu-ne una edició recent a

Fins aquí, les direccions que prenia la vida de Ventalló abans que la Guerra Civil estronqués la seva trajectòria, i tantes d'altres. En política, en primer lloc i més enllà de les contingències de l'obra de govern municipal, es trobava immers en un projecte de catalanisme liberal d'esquerres. Josep Pla, que a les eleccions municipals de 1931 feia campanya per la candidatura de la Lliga Regionalista, des de les planes de *La Veu de Catalunya*, situà Ventalló en l'òrbita del «separatisme sentimental» de Macià.¹¹ Això no obstant, Ventalló es mantingué fidel al grup de Lluhí —a qui en el mateix article Pla titllava d'«espanyolis[ta] temperat [de] romanticisme anàrquic»—, el projecte del qual naixia justament com a crítica, d'una banda, al personalisme de l'Avi dins d'ERC i, de l'altra, al nacionalisme radical d'Estat Català i els escamots de les JEREC, que dirigien Josep Dencàs i Miquel Badia. En periodisme, en segon lloc, Ventalló arribava als anys trenta, i als seus trenta anys, amb una sòlida experiència com a redactor de *La Publicitat* —que havia estat l'òrgan d'Acció Catalana—, i aviat es convertiria en l'editorialista de *L'Opinió*, la veu dels *lluhins* en oposició a *La Humanitat* de Lluís Companys. Una feina de periodista polític complementada per una insubornable tendència a l'humor, ja fos a la premsa esportiva, a la premsa satírica o en la creació més estrictament literària. Política, periodisme i humor, doncs, conformen les facetes d'un intel·lectual burgès catalanista amb preocupacions socials; un liberal progressista, més azañista que macianista, indubtablement recelós dels moviments revolucionaris, fossin de signe obrerista —anarquista i comunista— o separatista. Un intel·lectual burgès republicà amb un ideal d'urbanitat —d'«esport i ciutadania», com el sub-

Panorama crític de la narrativa catalana d'entreguerres, edició d'Antoni Isarch. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2022, p. 111-113.

11. Pla, Josep. «Candidatures: un anàlisi». *La Veu de Catalunya*, 10 d'abril de 1931, edició del matí, p. 1.

títol de *La Rambla*— de filiació noucentista, però d'inclinació popular. Unes facetes que cal complementar amb la inevitable participació associativa: al Terrassa Futbol Club o, en la seva etapa barcelonina, a l'Ateneu.

La «quinta del 20»

Els textos que aquí presentem, editats per primera vegada de manera íntegra, són textos juvenils i una reflexió de maduresa sobre l'esdeveniment de la seva joventut que, almenys abans de la Guerra Civil, Ventalló considerava que havia marcat la seva vida per sempre més: el servei militar i la participació a la Guerra del Rif. Són un testimoni del jovent català en uns anys convulsos: de 1921, l'any de l'assassinat d'Eduardo Dato a mans d'anarquistes catalans i del Desastre d'Annual, a 1923, l'any del cop d'estat de Miguel Primo de Rivera. Enmig, l'experiència decisiva de la mili i de la participació a les guerres colonials al nord d'Àfrica. D'indiscutible valor històric, aquests documents memorialístics, en vista de la trajectòria posterior de l'autor, permeten veure el naixement d'un intel·lectual: reflecteixen les seves continuïtats ideològiques —l'antimilitarisme i el nacionalisme—, les seves contradiccions —la valoració de l'autoritarisme i de l'horitzó revolucionari català i europeu— i la recerca d'una expressivitat pròpia, d'una veu radicada en la ironia i l'humor.

Si hem vist el perfil de Ventalló en el moment de la seva plenitud professional, a l'alçada dels anys trenta, cal ara observar els seus orígens per tal d'entendre l'impacte que tingué l'experiència militar en la seva formació.

Joaquim, Quim o Quimet Ventalló —tal com se'l coneixia íntimament i pública— havia nascut el quart de nou fills d'una destacada família conservadora i burgesa de Terrassa. El seu pare era notari i havia estat president del Centre Catò-

lic. El seu avi, Domingo Ventalló i Llobateras, farmacèutic i monàrquic a l'època de la Revolució Gloriosa de 1868, va ser un membre important dels cercles tradicionalistes i clericals i va arribar a ser alcalde de la ciutat. Altres membres de la família Ventalló incloïen un reconegut farmacèutic i escriptor; un redactor de diari i historiador local que va exercir, com l'avi de Joaquim, de batlle de Terrassa, i un carlí famós. Per banda materna, a Joaquim li agradava recordar l'anècdota de l'arribada del seu avi, Narcís Vergés i Roura, a Barcelona. Sembla que Narcís Vergés, que era del Port de la Selva, va anar a Barcelona per tal d'estudiar Farmàcia, com el seu futur consogre, i la seva arribada coincidí amb el bombardeig ordenat per Baldomero Espartero sobre la ciutat des del castell de Montjuïc, el desembre de 1842. Fugint de les bombes per la Porta de Sant Antoni, Narcís Vergés va arribar a Sants, i va veure que no hi havia farmàcies. Així, quan temps després el denunciaren al seu poble natal, aparentment per mal dir del comte d'Espanya —una mena de virrei de Catalunya, que residia al Castell de Peralada—, el desterraren i Narcís decidí establir-se a Sants, on obrí la primera farmàcia.¹²

L'anècdota reflecteix la voluntat de rel·ligar la història familiar a la història nacional, i la consciència que la vida col·lectiva d'espanyols i catalans, en el pas del segle XIX al XX, estigué marcada per les fetes i desfetes militars. Per això mateix, quan Joaquim recordava l'any del seu naixement, el 1899, l'emmarcava en el context de la crisi colonial, eminentment militar, que marcaria la seva generació. «*Aquel año de 1899 en el cual nacimos*», escrivia Ventalló a *La Vanguardia* poc abans de complir vuitanta anys, «*fue un año de mucho movimiento, con minúscula, aunque históricamente, por todas las des-*

12. Marí-Martí, Jaume. Biografia de Joaquim Ventalló i Vergés. 6 de març de 1986. Arxiu Nacional de Catalunya. Fonoteca Històrica Jaume Font. ANCI-563-N-992.

*gracias por las que España pasó, podría ponerse a la palabra una mayúscula bien vistente».*¹³ L'1 de gener el general Adolfo Jiménez Castellanos entrega l'Havana al general estatunidenc James Franklin Wade. A les Filipines, el dia 23, són alliberats els presoners civils i els militars malalts, de resultes de la Guerra Hispanoamericana al Pacífic. El 26, el general Fermín Jáudenes és empresonat per haver rendit Manila. Joaquim Ventalló neix el 5 de febrer, diumenge de Carnestoltes —i potser per això, diu, seria sempre més barrilaire—, un dia que al Liceu s'hi representa *La valquíria* de Wagner i, al Teatre Gran Via, una sarsuela amb el seu nom: *El señor Joaquín*; el mateix dia que el vapor francès *Château Laffite* descarrega a Barcelona l'utillatge de guerra provinent de Cuba, convertit en deixalles. El 15 de febrer són processats els comandants de les batalles de Cavite i de Santiago de Cuba. Quan Francisco Silvela constitueix un nou govern el 3 de març, la primera mesura que pren és liquidar el Ministeri d'Ultramar. Ventalló segueix enumerant els esdeveniments de l'any: la venda de les illes Marianes, Carolines i de Palau a Alemanya, el 2 de juny; la suspensió de les garanties constitucionals a Barcelona després del Tancament de Caixes, el 23 d'octubre.

Amb el desastre colonial encara recent —el motiu principal de la pujada d'impostos que duria al Tancament de Caixes i, dos anys després, a la creació de la Lliga Regionalista—, la mort prematura del pare el 1905 —l'any dels Fets del *¡Cu-Cut!*— va obligar la família Ventalló a traslladar-se a Barcelona, al barri de Sants, on havia crescut la mare. Allí, malgrat les noves dificultats, Joaquim va poder rebre una bona educació a l'École Chrétienne, dirigida per germans lasal·lians que només feien classes en francès. Aquesta formació resultaria essencial per a la seva posterior tasca com a periodista i

13. Ventalló, Joaquim. «Nuestros jóvenes octogenarios del 79». *La Vanguardia*, 31 de desembre de 1978, p. 1 i 3.

traductor. Després, de 1908 a 1914, va estudiar el batxillerat amb els Jesuïtes del carrer de Casp, on va coincidir amb Josep Maria Batista i Roca i Josep Maria de Sagarra, que eren uns anys més grans que ell.

Malgrat que emprengué estudis de Dret a la Universitat de Barcelona, el 1916 tornà amb la família a Terrassa. Fou en aquest moment quan Ventalló s'inicià com a periodista i intensificà la seva militància política. Començà com a redactor de *Crònica Social*, el director de la qual, Eugeni Ferrer Dalmau, era casat amb una cosina seva. Ventalló, que, com hem dit, des dels divuit anys era president de la Joventut Nacionalista de Terrassa, passà el 1918 al diari *El Dia*, dirigit per Miquel Puigbò i vinculat a l'Associació Nacionalista, que havia estat concebuda com a força d'oposició al cacic local Alfons Sala. Ventalló es feu redactor en cap del diari i hi creà una secció setmanal anomenada «Noucents», en què publicava textos inèdits dels poetes i escriptors catalans del moment: des dels poetes de la generació anterior, com Josep Maria López-Picó o Josep Carner, fins als més contemporanis, com Marià Manent o Rossend Llates, amic, aquest últim, de Ventalló, que també hi publicà les seves pròpies poesies.¹⁴ Com bé ho indicava el

14. «Noucents» apareixia els dissabtes i es va començar a publicar el 3 de juliol de 1920, en substitució de la secció «Les lletres catalanes». A diferència d'aquesta darrera, Ventalló decidí publicar només textos inèdits, com ho anunciava en el número inaugural: «Ha triomfat però l'anhel de novitat. Influint potser per aquella petita vanitat de saber que als nostres poetes i als nostres prosistes els hem merescut confiança, i ens brinden la seva col·laboració inèdita continuada. [...] Però no és sols això; són els nostres dibuixants i els nostres pintors i els nostres escultors els que també han brindat llurs croquis, i llurs dibuixos, i llurs apunts inèdits, per a així acabar de donar a aquestes planes un caient ben noucentista i meditarà» (vegeu «Vida nova», *El Dia*, 3 de juliol de 1920, p. 8). A partir de començaments de 1921, segurament pel servei militar de Ventalló, la publicació de «Noucents» es va fer més irregular, sortint només cada quinze dies, intercalada amb «Les lletres catalanes», amb seleccions de poesia ja publicada.

seu nom, el gust de la secció era més classicista que avantguardista. Això no obstant, hi destaquen els poemes de Joan Salvat-Papasseit —que Ventalló s'encarregava de recollir ell mateix a la Llibreria Nacional Catalana, a les Galeries Laietanes de la Gran Via—, que acabarien integrant *L'irradiador del port i les gavines*, o de Josep Maria Junoy, que personificava l'encreuament del Noucentisme amb les avantguardes. Són notables també les traduccions i ressenyes de Tomàs Garcés —sobre Junoy o Joaquim Torres-García— i els números especials sobre poesia gallega del grup de la revista *Nós*.

Dins de la seva família, l'únic a qui Joaquim considerava «dels seus», és a dir, un liberal progressista, era el seu germà gran Domènec. Pel que fa als altres germans homes, Narcís era un maurista que escrivia articles germanòfils durant la Gran Guerra. Lluís Gonzaga esdevingué el secretari personal del líder de la Unió Monàrquica Nacional, Alfons Sala —de qui Joaquim era opositor polític—, va lluitar com a requetè durant la Guerra Civil i fou nomenat governador civil de Lleida l'any 1938 quan la ciutat va ser capturada per les tropes franquistes.¹⁵ Atesa la seva significació republicana i catalanista, si Joaquim i la seva família van poder tornar amb seguretat del seu exili francès el 1943, va ser justament per la influència de Lluís com a membre de Falange.

Abans d'assolir la fama periodística i política, i abans de la guerra i l'exili, però, Ventalló era un militant nacionalista amb ambicions literàries. «Amic poeta Ventalló», l'anomena Cristòfor de Domènech, un dels ateneistes amb qui s'escrigué mentre és a Àfrica, la correspondència amb el qual presentem aquí.

15. «Entre els nois hi havia gran diversitat: el germà gran, Domènec, era dels meus; el Narcís era maurista, i el Lluís, el més petit, era tradicionalista i va ser secretari d'Alfons Sala. Però a casa no havíem parlat mai de política i entre uns i altres hi havia un respecte total» (Alcaraz, Joan. «Joaquim Ventalló, pregoner de tot un segle». *Al Vent*, núm. 50, abril de 1982, p. 25).

Les «facècies literàries» de Ventalló, tal com les anomena ell mateix, es concretaren l'any 1920 quan guanyà un premi als Jocs Florals de Girona i, a l'estiu, un premi de 100 pessetes en el concurs del cuplet català organitzat per *El Día Gráfico*. El cuplet de Ventalló, «La florista de la Rambla», s'estrenà al Teatre Tívoli. El 1921, doncs, any en què comença a col·laborar amb la flamant *L'Estevet*, Joaquim Ventalló era un periodista emergent, havia debutat literàriament i actuava en la política local de Terrassa. Les coses canviaren de sobte, en ser cridat a fer el servei militar.

«*Quienes nacimos en 1899*», escrivia Ventalló a l'article publicat pel seu vuitantè aniversari a *La Vanguardia*, «*somos los llamados "de la quinta del 20" que al cumplir en dicho año nuestros 21 años, fuimos todos movilizados cuando el desastre de Annual de julio de 1921*». En la seva primera accepció, *quinta* és l'efecte de «quintar», és a dir, de triar per sort un de cada cinc i, concretament, de sortejar els homes que havien de conformar una lleva i incorporar-se a l'exèrcit. Abans de la implantació del servei militar obligatori, amb la Llei de Reclutament i Reemplaçament de l'Exèrcit de 1912, l'antic sistema de quintes contemplava la substitució i la redempció en metàl·lic. Aquestes possibilitats, de les quals es beneficiaven només les classes benestants, van ser un dels motius de l'esclat revolucionari de juliol de 1909. La mobilització de reservistes —homes que ja havien complert el servei militar però que seguien a la reserva, molts d'ells ja casats i amb fills— per anar a defensar els interessos oligàrquics de la Restauració a les mines del nord del Marroc, contra la resistència rifenya, va encendre la indignació popular en la conjunció de vaga general, revolució republicana, moviment antibel·licista i violència anticlerical que acabaria sent coneguda com a Setmana Tràgica.¹⁶ La Revolució de juliol de 1909 i el desastre colonial al barranc

16. Per a una interpretació recent dels fets, vegeu Pich i Mitjana, Josep

del Llop comportaren, doncs, una revisió del sistema de quintes. El 1912, el mateix any que el Tractat de Fes establia formalment el Protectorat espanyol al Marroc, el servei militar es feu obligatori per a tots els homes majors de vint-i-un anys. No obstant l'obligatorietat del servei militar, però, el capítol XX de la llei de 1912 preveia la possibilitat de reduir el temps de servei si s'abonava una determinada quantitat de diners. Això feia possible la distinció entre aquells soldats que podien permetre-s'ho, anomenats de *quota*, i aquells soldats que havien de realitzar el servei sencer, anomenats de *cupo*. Una quota de 1.000 pessetes permetia servir només deu mesos, distribuïts en tres períodes: de quatre mesos el primer i de tres mesos els dos restants. Una quota de 2.000 pessetes reduïa el servei militar fins a cinc mesos, distribuïts en dos períodes de tres mesos el primer i de dos el segon.¹⁷

Aquesta era la situació de Ventalló i dels seus companys de quinta en complir vint-i-un anys: provinents majoritàriament de famílies burgeses, havien pagat, totalment o parcialment, una quota que els permetia reduir el servei militar i triar la destinació on el realitzarien. De la «quinta del 20», com Ventalló, nascuts el 1898 o el 1899, eren Josep Tarradellas i Antoni Xirau, ambdós futurs *lluhins*; Joan Francesc Vidal i Jové, membre també d'ERC; Pere Pla, el germà de l'escriptor Josep Pla; el pintor Joan Serra i Melgosa; el poeta Rossend Llates; el doctor Francesc Duran i Reynals, i, d'importància cabdal per a la història que expliquem aquí, l'escriptor i futur militant d'Estat Català Josep Maria Prous i Vila. Tots ells es veurién aviat embolicats en la més nefasta de les conseqüències que provocaren les polítiques imperialistes espanyoles des del

i David Marínez Fiol. *La revolución de julio de 1909: un intento fallido de regenerar España*. Albolote: Editorial Comares, 2019.

17. Vegeu Fernández Vargas, Valentina. *Sangre o dinero: el mito del ejército nacional*. Madrid: Alianza, 2004.

segon quart del segle XIX. Després que Espanya perdés les últimes possessions continentals a Amèrica el 1824, i després de la conquesta francesa d'Algèria el 1830, el nord d'Àfrica s'havia convertit en un objectiu colonial lògic, legitimat per la presència històrica d'Espanya als enclavaments de Ceuta i Melilla. L'ocupació espanyola de les illes Chafarinas, el 1848 i, una dècada més tard, la Guerra d'Àfrica de 1859-1860 foren maneres de contrarestar la influència francesa i britànica a l'altra banda de l'estret de Gibraltar. Després de la pèrdua de Cuba, Puerto Rico, les Filipines i Guam el 1898, es va fer evident la necessitat d'un nou escenari colonial per a Espanya. Així doncs, des del tombant de segle les estructures oligàrquiques de la Restauració cregueren que la colonització del Marroc podia ser un projecte colonial compensatori: un intent de donar a Espanya un substitut de l'Imperi americà. Amb el suport del rei Alfons XIII, *el Africano*, polítics, empresaris i militars van trobar al Marroc una oportunitat per desplegar les seves ambicions: respectabilitat internacional, recursos miners o millors oportunitats de promoció.¹⁸ Ja des del tombant de segle, els conflictes del nord d'Àfrica s'havien fet intermitents —amb la Guerra de Margallo de 1893-1894 i la Guerra de Melilla de 1909— i es convertiren en un problema estructural de la política espanyola als anys 1910 i 1920, amb la llarga Guerra del Rif (1911-1927).¹⁹

Amb aquest rerefons, per als soldats cridats a fer el servei militar l'any 1921, les coses van empitjorar ràpidament. El ju-

18. Vegeu Díaz Morlán, Pablo. *Empresarios, militares y políticos: La Compañía Española de Minas del Rif (1907-1967)*. Madrid-Sant Vicent del Raspeig: Marcial Pons Historia-Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2015.

19. Vegeu, recentment, Iglesias Amorín, Alfonso. *Marruecos, panteón del Imperio español (1859-1931)*. Madrid: Marcial Pons, 2022, i, abans, Madariaga, María Rosa de. *En el Barranco del Lobo: las guerras de Marruecos*. Madrid: Alianza Editorial, 2005.

liol d'aquell any, com a conseqüència d'un desplegament excessiu de la línia del front en un esforç per reprimir un moviment secessionista instigat pel líder rifeny Muhammad Abd al-Karim al-Khattabi (1882-1963), l'exèrcit espanyol va ser anihilat a uns vuitanta quilòmetres a l'oest de Melilla. Si les cent cinquanta pèrdues de la derrota al barranc del Llop van ser considerades un desastre el 1909, res no podia preparar la població espanyola per a la clamorosa derrota que es va conèixer com a Desastre d'Annual. L'eficàç tàctica de guerrilla rifeña, la manca d'una estratègia general en un terreny inhòspit i la corrupció flagrant entre oficials i soldats van provocar la matança de vora deu mil soldats espanyols —amb el probable suïcidi del general Manuel Fernández Silvestre—, la caòtica desbandada de les tropes supervivents i la pèrdua de totes les posicions fins a Melilla, que va romandre assetjada durant diversos dies. Les conseqüències a la metròpoli van ser immediates. El govern de Manuel Allendesalazar va caure i el rei va encarregar a Antonio Maura la formació d'un govern de concentració, en què participà Francesc Cambó per la Lliga Regionalista. Els partits polítics opositors —amb els socialistes d'Indalecio Prieto al capdavant— elevaren les demandes de responsabilitats polítiques. L'alt nombre de desapareguts i presoners de guerra —«*Resulta cara la carne de gallina*», sembla que digué Alfons XIII en conèixer l'import que demanava Abd el-Krim pels soldats— impulsà la creació d'associacions civils de beneficència i ajuda, primer, i de caràcter netament antibel·licista, després. En l'àmbit militar, l'evidència que els soldats de tropa espanyols no estaven preparats, ni disposats, per al tipus de guerra de guerrilles que plantejaven els rifenys va tenir dues conseqüències transcendents. D'una banda, va fer guanyar protagonisme a una tropa de xoc creada l'any anterior, la Legió Espanyola o Terç d'Estrangers, ideada per José Millán-Astray, on faria una carrera fulgurant Francisco Franco. D'altra banda, la recerca d'una forma de com-

bat en què tingués menys pes la infanteria va fer avinent l'ús d'armes químiques contra l'exèrcit i la població civil del Rif. La cloropicrina, primer, comprada a l'empresa francesa Schneider, i, a partir del juny de 1922, la iperita o «gas mostassa», comprada a empreses alemanyes com Stoltzenberg, van tenir un impacte devastador sobre la població rifenya.²⁰ El «problema marroquí» se situà durant anys al centre de la política espanyola, enmig d'intensos debats sobre si calia, senzillament, abandonar el projecte del Protectorat. Com és sabut, les posicions colonialistes s'imposaren. La classe militar, que venia de la derrota colonial al tombant de segle i de l'assaig de corporatisme de les Juntes de Defensa des del 1916, va trobar al nord d'Àfrica un nou escenari irredemptista que en fomentà l'esperit de cos. El filòsof José Ortega y Gasset, en unes paraules que s'han vist sovint com a profètiques, va analitzar així, el 1921, l'impacte de la guerra colonial en la identitat militar: «*aquel reducido empeño bastó para que despertase el espíritu gremial de nuestro Ejército. [...] De todas suertes, Marruecos hizo del alma dispersa de nuestro Ejército un puño cerrado, moralmente dispuesto para el ataque*».²¹ Efectivament, qui havia estat capità general de Catalunya i, amb Severiano Martínez Anido, artífex del terrorisme blanc contra el moviment obrer barceloní, Miguel Primo de Rivera, donà un cop d'estat el setembre de 1923, a temps per evitar que una sessió plenària al Congrés dels Diputats discutís l'informe sobre les responsabilitats del Desastre d'Annual: el conegut Informe Picasso. La Guerra del Rif no prendria una direcció positiva per als interessos espanyols fins al 1925, després del desembarca-

20. Vegeu Charqui, Mimoun. *Les armes chimiques de destruction massive sur le Rif: histoire, effets, droits, préjudices et réparations*. Salé: Imprimerie Beni Snassen, 2014.

21. Ortega y Gasset, José. *España invertebrada. Bosquejo de algunos pensamientos históricos* [1922], a *Obras completas. Tomo III (1917-1925)*. Madrid: Taurus, 2004.

ment d'Alhucemas, en una operació conjunta amb l'exèrcit francès, i no acabaria fins al 1927.

Durant cinc anys, però, des del Desastre d'Annual i fins a rendir-se als francesos el 1926, Abd el-Krim havia presidit un estat independent de França i d'Espanya, així com de l'autoritat del sultà del Marroc: la República del Rif (en àrab, *al-jumhuriyya al-rifiyya*), que va comptar amb un gabinet propi, la seva pròpia moneda i un sistema judicial i de recol·lecció d'impostos. Els rifenys van formar el seu propi exèrcit i van imposar el reclutament obligatori, del qual no estaven exemptes les dones. El geni polític d'Abd el-Krim el va portar a fer servir una retòrica liberal d'autodeterminació per guanyar suports a Espanya i França, mentre que a l'àmbit domèstic emprava la retòrica del renaixement islàmic.²² Aquests èxits van obrir nous horitzons d'imaginació política per als moviments nacionalistes de la Península i per a la dissidència republicana i anarquista, ensems que va fomentar actituds irredemptistes en l'imperialisme espanyol.

En aquest sentit, és conegut que les Guerres del Marroc van tenir un impacte decisiu en la radicalització de militars africanistes —Franco, a qui ja hem esmentat, o Sanjurjo, entre molts d'altres— i de futurs intel·lectuals feixistes.²³ Ernesto Giménez Caballero, nascut com Ventalló el 1899, dinamitzador de les avantguardes espanyoles i autoproclamat ideòleg del feixisme

22. Miller, Susan Gilson. *A History of Modern Morocco*. New York: Cambridge University Press, 2013.

23. Sobre la continuïtat entre les guerres del Marroc i la Guerra Civil, vegeu Balfour, Sebastian. *Abrazo mortal: de la guerra colonial a la Guerra Civil en España y Marruecos, 1909-1939*, trad. Inés Belaustegui. Barcelona: Península, 2002; Nerín, Gustau. *La guerra que vino de África*. Barcelona: Crítica, 2005. Sobre l'origen irredemptista —cubà, primer, i després africanista— del feixisme espanyol, vegeu recentment Casals, Xavier, i Enric Ucelay da Cal. *El Fascio de Las Ramblas: los orígenes catalanes del fascismo español*. Barcelona: Pasado & Presente, 2023.

madrileny dels anys trenta, escrigué un testimoni sobre la seva experiència militar, les *Notas marruecas de un soldado*,²⁴ que sembla que plagués a Primo de Rivera pare. Com la de Giménez Caballero (àlies *Gecé*) hi ha una literatura feixista o protofeixista sobre l'acció militar al Marroc: Luys Santa Marina (nascut el 1898), futur líder de la Falange a Barcelona, és autor d'una obra al·lucinada i probablement apòcrifa, *Tras el águila del César*,²⁵ que es complau en la descripció de les atrocitats de la Legió Espanyola, entre abundants dosis d'alcohol i cocaïna. Tomás Borrás i Rafael Sánchez Mazas, que esdevindrien en destacats intel·lectuals feixistes, contribuïren també, des de la novel·la i la crònica periodística, respectivament, a l'exaltació colonialista.²⁶

En paral·lel a la feixistització d'una part de la intel·lectualitat espanyola, però, les guerres colonials tingueren un paper central en els plantejaments de republicans, anarquistes i nacionalistes catalans, bascos i gallecs. Als blocs del Protectorat espanyol al Marroc, de manera no gaire diferent del que passà a les trinxeres europees durant la Primera Guerra Mundial, sorgí una sensibilitat antimilitarista, que s'interpretà de manera diversa en funció dels diferents programes polítics de la Península. Així, al llarg dels anys vint, els veterans de la Guerra del Rif de signe republicà formaren part de l'oposició a la dictadura de Primo de Rivera. És el cas del capità Fermín Galán, que havia lluitat amb la Legió i havia explicat les seves vivències al Marroc en un relat de títol autoexplicatiu: *La barbarie*

24. Giménez Caballero, Ernesto. *Notas marruecas de un soldado*. Madrid: Librería F. Beltrán, 1923.

25. Santa Marina, Luys. *Tras el águila del César. Elegía del Tercio*, 1921-1922. Barcelona: Planeta, 1980.

26. Vegeu Borrás, Tomás. *La pared de tela de araña*. Madrid: Marinada, 1924. Sobre aquest corpus d'obres, vegeu Santiáñez, Nil. *Topographies of Fascism: Habitus, Space, and Writing in Twentieth-Century Spain*. Toronto: University of Toronto Press, 2013.

organizada.²⁷ Galán participà en la Sanjuanada el 1926 —un intent fallit de cop d'estat contra la dictadura— i en la insurrecció de Jaca el 1930 —un alçament, aquesta vegada, contra la *dictablanda* de Dámaso Berenguer, també fracassat, que acabaria amb Galán afusellat i convertit en màrtir de la Segona República. La guerra al Marroc seria crucial per a alguns dels intel·lectuals republicans socialistes a l'esquerra del PSOE, desacreditat al llarg dels anys vint per la seva connivència amb la dictadura primorriverista. Provenints del moviment estudiantil, alguns d'aquests intel·lectuals acabarien simpatitzant amb el Partit Republicà Radical Socialista o amb el Partit Comunista d'Espanya. Els autors de les dues millors novel·les espanyoles sobre la Guerra del Rif —amb permís de *La ruta*, la segona part de la magnífica triologia *La forja de un rebelde*, d'Arturo Barea—²⁸ en són un bon exemple: José Díaz Fernández, militant radical-socialista, autor d'*El blocao*,²⁹ i Ramón J. Sender, militant comunista, autor d'*Imán*.³⁰

Díaz Fernández, nascut el 1898, en ressenyar la novel·la de Sender, tres anys més jove que ell, apuntava al caràcter generacional de la participació a la Guerra del Rif, de la mateixa manera com ho feia Ventalló: «*es la demostración literaria de que sí fuimos a la guerra. Nosotros también tuvimos nuestra guerra, y hay que partir de ella para situar a la nueva generación española. Todo lo que haya de rebeldía, de rectificación, de rencor social en la juventud de hoy viene de esa prueba*

27. Galán, Fermín. *La barbarie organizada. Novela del Tercio*. Madrid: Editorial Castro, 1930.

28. Barea, Arturo. *La forja de un rebelde*, ed. Francisco Caudet. Madrid: Cátedra, 2019.

29. Díaz Fernández, José. *El Blocao, Novela de Marruecos*. Madrid: Historia Nueva, 1928. Vegeu l'edició de Víctor Fuentes. Madrid: Turner, 1976.

30. Sender, Ramón José. *Imán*. Madrid: Cénit, 1930. Vegeu-ne l'edició crítica de Nil Santiáñez. Barcelona: Crítica, 2006.

*dramática a que fuimos sometidos. [...] Es la mejor línea divisoria de dos generaciones».*³¹ Les paraules de Díaz Fernández posen de manifest que la jove esquerra madrilenya —o de províncies però establerta a la capital, com en el seu cas— interpretà la Guerra del Rif en un sentit revolucionari. Aquest potencial revolucionari adquirí una forma diferent en aquells llocs de la península en els quals hi havia un horitzó nacional alternatiu. Així, si el pacifisme sorgit de les trinxeres de la Primera Guerra Mundial, d'una banda, i les possibilitats obertes per la Revolució Soviètica, de l'altra, donaren un contingut a la imaginació política dels veterans socialistes i comunistes de la Guerra del Rif, els militants nacionalistes de la perifèria espanyola s'emmirallaren en els èxits d'Abd el-Krim per somiar amb un eventual estat-nació independent, encoratjats pel suport al dret a l'autodeterminació als Catorze Punts del president estatunidenc Woodrow Wilson i per la lluita dels revolucionaris irlandesos.

Xosé Ramón Fernández-Oxea, conegut pel pseudònim *Bencho-Shey*, amb el qual escrivia per al diari d'Ourense *La Zarpa*, és un bon testimoni de la intersecció de l'antimilitarisme resultat de l'experiència al Marroc amb una identitat gallega. Nascut el 1896 i mobilitzat, com Ventalló, després del Desastre d'Annual, les seves cròniques reflecteixen una simpatia per la causa rifenya diametralment oposada a la celebració colonialista dels escriptors feixistes esmentats abans. En una de les seves cròniques, per exemple, explica una anècdota de campament en què un grup de reclutes es reuneix per escoltar un soldat que toca la gaita, per a esplai i *morriña* dels gal·lecs presents. Entre l'auditori improvisat, Fernández-Oxea hi detecta un rifeny, emocionat com ell amb la música. Això el porta a observar una afinitat més profunda entre ambdós: «Y

31. Díaz Fernández, José. «Los libros nuevos». *El Sol*, 13 d'abril de 1930, p. 2.

*entonces comprendí que otro lazo más fuerte nos unía a los dos. ¡Éramos arredistas!».*³² Xosé Ramón Fernández-Oxea identifica la seva causa i la dels rifenys com una lluita «arredista», que és com els nacionalistes gallecs s'anomenaven a ells mateixos als anys vint. Lluny de ser circumstancial, aquesta complicitat amb la lluita rifenya van compartir-la els altres principals moviments nacionalistes peninsulars.³³ A Euskadi, Eli Gallástegui i Luis Arana —germà de Sabino—, des del diari nacionalista *Aberri*, van impulsar el 1923 una campanya contra la Guerra del Marroc en què defensaven la república presidida per Abd el-Krim i equiparaven la lluita anticolonial dels rifenys amb el moviment d'alliberament nacional basc.³⁴

Tesis com les d'*Aberri*, en el context català, les havia escenificades l'octubre de 1919 el Comitè Nacional Català de Barcelona en distribuir pamflets, escrits en català i en àrab, dirigits al Raisuni, el fals pretendent al tron marroquí que havia liderat accions de guerrilla contra l'exèrcit espanyol. Els autors del pamflet van imprimir la bandera de Yebala al costat de l'estelada independentista catalana, i felicitaven la seva «Excel·lència» per la defensa de la «pàtria marroquina amenaçada per Espanya», alhora que aprofitaven per enviar-li un missatge de suport de part dels «fills de Catalunya». Aquest tipus de provocacions

32. Fernández Oxea, José Ramón. *Crónicas de Marruecos: Tras la Rota de Annual*. Barcelona: Ediciones Sotelo Blanco, 1985, p. 49.

33. Sobre les guerres colonials i el nacionalisme gallec, vegeu Pereira, Dionísio. «Anticolonialismo e Irmandades da Fala, com a Guerra do Rife ao Longe». *Kallaikia. Revista de Estudos Galegos*, núm. 2, 2017, p. 16-51; Iglesias Amorín, Alfonso. «La Guerra de Marruecos: Memorias de Xosé Ramón Fernández-Oxea y Josep Maria Prous i Vila». *Cuadernos de Estudios Gallegos*, vol. 70, núm. 136, 2023, p. 337-364; Iglesias Amorín, Alfonso. «Sub-State Nationalisms in Spain during the Moroccan War and the Rif War (1909-1927)». *Studies on National Movements (SNM)* 8, 2021, p. 1-25.

34. Vegeu Madariaga, María Rosa de. *En el Barranco del Lobo. Las guerras de Marruecos*. Madrid: Alianza, 2005, p. 198.

es van repetir altres vegades. A l'última Diada Nacional abans que la dictadura de Primo de Rivera la prohibís, l'11 de setembre de 1923, es va onejar una bandera de la República del Rif i es va destruir una bandera espanyola al crit de «Visca Catalunya lliure! Visca la República del Rif!». Les possibilitats de regulació internacional que es perfilaven a l'embrió de la Societat de Nacions als Catorze Punts de Wilson van permetre a Francesc Macià imaginar, el 1924, una delirant Lliga de les Nacions Oprimides formada per Catalunya, Euskadi, Galícia, les Filipines, Irlanda, el Rif, Egipte i l'Índia. Poc després va sorgir l'efímera iniciativa del Comitè de l'Aliança Lliure, que havien d'integrar Estat Català, el PNB i la CNT o el PCE, i que havia de col·laborar en l'organització de la resistència de la República del Rif. El desembarcament d'Alhucemas l'any següent, però, i la imminent derrota d'Abd el-Krim van desfer aquests plans.³⁵

Com va apuntar la historiadora María Rosa de Madariaga en diferents ocasions,³⁶ el coneixement efectiu que es va tenir a Espanya de la República del Rif i dels plans d'Abd el-Krim va ser generalment escàs. Els partits nacionalistes catalans i de les altres nacions perifèriques no en van ser una excepció. Quan, després de la dictadura de Primo de Rivera, van poder tornar a actuar amb una certa normalitat, passats els anys de conflicte bèl·lic més intens, l'interès pel Marroc va disminuir. Amb la Segona República només alguns actors polítics, com el Partit Comunista Català, seguien considerant la qüestió mar-

35. Vegeu Ucelay da Cal, Enric. «Els enemics dels meus enemics. Les simpaties del nacionalisme català pels «moros»: 1900-1936». *L'Avenç. Dossier: El colonialisme espanyol i l'Àfrica*, núm. 28, abril de 1980, p. 29-40.

36. Vegeu, per exemple, Madariaga, María Rosa de. «Rebeldes, contrabandistas y aventureros. Las harcas rifeñas y sus aliados», a *A cien años de Annual: la guerra de Marruecos*, coord. Daniel Macías Fernández. Madrid: Desperta Ferro Ediciones, 2021, p. 77-117.

roquina un assumpte prioritari.³⁷ Aquest fet indica que la preocupació de la majoria de partits polítics espanyols de signe progressista era, respecte del Marroc, més antibel·licista que anticolonial, i sovint més instrumental que genuïna. Això no obstant, a Catalunya hi havia hagut un pensament anticolonial autèntic des del tombant de segle en figures com Gabriel Alomar o el doctor Domènec Martí i Julià. Ja el 1904, en un viatge a Algèria, Alomar havia denunciat el colonialisme francès al nord d'Àfrica, bo i assumint una oposició simplista entre l'Orient, fetitxitzat com el «món d'ahir», en trànsit de perdre's, i l'Occident, el «món d'avui», cruelment modernitzador: «No hi ha cap mica de gradació entre aquells dos mons tant diferents, tradicionalment inconciliables, l'Àfrica i l'Europa, el món d'ahir que's retira per moments, retut i degradat, envers els recons selvatges ont encara, per fortuna, no és arribada l'exploració impia dels més forts; i el món d'avui, esplendent i crudel, que empeny am mà de ferre les velles tribus cap el desert nadiu, enlluernant-les am raigs de llum elèctrica».³⁸ Martí i Julià, que es convertiria en un referent del jove nacionalisme radical, va precisar uns anys més tard el sentit de la pretesa *mission civilisatrice* europea:

Perquè els pobles rebels a la civilització no existeixen, com de fet no hi ha individus refractaris al perfeccionament. Els exemples que en contra poden citar-se no són provatius. Els pobles, com els individus, no s'hi rebel·len, contra la civilització: contra'l que's rebel·len és contra la violència, contra la tirania i contra la crueltat que s'exerceixen amb l'excusa de la civilització. No és la civilització el que's preten expandir. En això la humanitat se troba força endar-

37. Iglesias Amorín, Alfonso. «Sub-State Nationalisms», p. 16.

38. Alomar, Gabriel. *Un poble que's mor. Tot passant*. Barcelona: L'Avenç, 1904, p. 29-30.

rerida. [...] És un dir, això de la civilització. [...] Els pobles (els estats, millor dir) civilitzats asseguren la llur vida econòmica realitzant tota mena de depredacions en els pobles inferiors. No s'expandeix la civilització: es realitza una acció econòmica centrípeta.³⁹

Martí i Julià descrivia així el 1913 una situació històricament nova, però que esdevindria perfectament reconeixible a la dècada següent —fins i tot en un país com Espanya, menys industrialitzat que altres països del centre capitalista com els Estats Units, Anglaterra, França o Alemanya—, i que ja havia estat definida per autors com John A. Hobson o Rudolf Hilferding, que ho seria contemporàniament per Rosa Luxemburg o Karl Kautsky, i a la qual Vladímir I. Lenin donaria la teorització marxista canònica en el context de la Primera Guerra Mundial. L'«acció econòmica centrípeta» de Martí es correspon amb l'imperialisme, «la fase superior del capitalisme», caracteritzada per la concentració de la producció i la creació de monopolis; pel predomini del capital bancari sobre el capital industrial, i la consegüent creació d'una oligarquia financera amb influència decisiva en la indústria i el govern; per la pèrdua de rendibilitat de les inversions domèstiques i, per tant, per l'exportació de capitals als països menys desenvolupats, en un moment en què ja s'ha produït la divisió colonial del món i els països imperialistes competeixen entre si per les seves respectives esferes d'influència.⁴⁰ Espanya, de fet, havia tingut un paper protagonista en la transició de l'antic capitalisme al nou capitalisme monopolista, si bé com a bàndol perdedor en la Guerra Hispanoamericana el 1898. Si catalans havien es-

39. Martí i Julià, Domènec. *Per Catalunya. Articles*. Barcelona: Associació Catalanista de Gràcia, 1913, p. 187-188.

40. Lenin, Vladímir I. *L'imperialisme, fase superior del capitalisme (esbós popular)*. València: Tres i Quatre, 2017.

tat bona part dels interessos espanyols a Cuba, no menys catalans eren els interessos al Marroc. La Compañía Transatlántica, propietat del grup empresarial Comillas, amb seu a Barcelona, és un bon exemple del rol mediador de la capital catalana entre el colonialisme antillà i els nous projectes colonials al nord d'Àfrica. Ja a l'últim terç del segle XIX, el grup Comillas s'havia posicionat com una «avançada» espanyola al Marroc, i acabaria tenint interessos a les principals empreses colonials, com la Compañía Española de Minas del Rif (CEMR), la Compañía Electra Hispano-Marroquí o la Compañía Española de Colonización.⁴¹ La lluita anticolonial dels rifenys era, evidentment, també una lluita antiimperialista. Fins i tot abans que el Protectorat espanyol al Marroc es constituís formalment, no és casualitat que el que va provocar el desastre de 1909 fos un incident relacionat amb el ferrocarril. A principis de juliol, els rifenys van atacar els treballadors ferroviaris de la CEMR, i van provocar diverses morts. José Marina Vega, el governador militar de Melilla, va bombardejar Nador com a represàlia i va provocar una massacre, i després va demanar la mobilització dels reservistes espanyols, fet que al seu torn va provocar l'aixecament a Barcelona.

El catalanisme no va ser sempre lúcid o honest respecte de la implicació de les elits polítiques i econòmiques catalanes en el projecte colonial, i de les conseqüències bèl·liques que comportà. Si Estat Català somià amb una insurrecció conjunta de la República del Rif amb la Triple Aliança —el pacte entre nacionalistes bascos, gallecs i catalans firmat el 1923—, Acció Catalana —del naixement de la qual és testimoni la correspondència de Ventalló amb Domènech, que editem aquí— iden-

41. Vegeu Rodrigo y Alharilla, Martín. «Una avanzadilla española en África: el grupo empresarial Comillas». A *Marruecos y el colonialismo español (1859-1912): De la Guerra de África a la «Penetración Pacífica»*, p. 133-65. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2002.

tificà la Guerra del Marroc com un assumpte exclusivament espanyol. Així ho analitzava un editorial de *La Publicitat*, l'òrgan d'Acció Catalana, l'estiu de 1923:

Des de la nostra posició nacionalista, el problema fonamental del Marroc consisteix en la intervenció forçada dels catalans en aquesta aventura espanyola. A nosaltres no ens toca examinar si van ésser un encert o un desencert els Tractats diplomàtics que donaren a Espanya l'os terrible del Marroc septentrional, ni jutjar la política i la tècnica que presideixen les operacions en aquella zona. Tot això són aspectes espanyols del problema, aspectes que no ens afecten nacionalment. [...] Aquesta guerra no és nostra. No l'ha provocada Catalunya, no la volen els catalans. Però els lligams que uneixen la nostra pàtria a un Estat foll ens obliguen a participar en tots els sofriments, en tots els sacrificis i fins en totes les vergonyes de l'aventura africana.⁴²

42. «Els Moros i els Espanyols», *La Publicitat*, 22 d'agost de 1923, p. 1. Si bé no és aquest el lloc on aprofundir-hi, la nota dissonant entre els intel·lectuals catalans pel que fa a la interpretació de la Guerra del Marroc com un assumpte «espanyol» la donà Francesc Pujols el 1928, és a dir, passats ja els anys de conflicte més intens. Catalunya, escrivia Pujols pensant en posicions com les d'Acció Catalana, «es renta les mans com Ponç Pilat del problema del Marroc i protesta palesament d'aquesta guerra». Molt al contrari, per a Pujols, en línia amb la seva peregrina interpretació de la història d'Espanya a *Història de l'hegemonia catalana en la política espanyola*, publicada dos anys abans, «si una regió, estat o nació de la península ibèrica té influència, intervenció, significació i responsabilitat aguda i paleses en el problema actual del Marroc, aquesta regió, estat o nació és la nostra Catalunya, que si en l'edat mitjana es va trobar involucrada en el problema plantejat per Mahoma, ara, a l'edat moderna, és ella, Catalunya, la que *motu proprio* s'involucra en el problema marroquí [...]». Pujols entenia com iniciatives catalanes els viatges de l'espia Domènec Badia, *Ali Bei*, al Marroc, a principis del segle XIX, o, és clar, la participació del batalló de Voluntaris Catalans de Prim a la Guerra d'Àfrica de 1859-1860. Vegeu Pujols, Francesc. *Catalunya i el Marroc*. Barcelona: Llibreria Catalònia, p. 7 i 14.

“Jo tinc l’esperança que les ensenyances del sojorn al Marroc amb l’exèrcit espanyol podré convertir-les en cosa d’alguna utilitat per a Catalunya. (¡Les ensenyances morals, eh, que de guerrera no se n’hi pot aprendre cap!)”

Una reivindicació necessària de Joaquim Ventalló Vergés (1899-1996), un més dels intel·lectuals dels anys vint i trenta que la Guerra Civil i el franquisme van relegar, si no a l’oblit, a una indubtable negligència. En aquestes anotacions, escrites mentre rebia la instrucció militar a Barcelona, el 1921, i quan ja despuntava com a escriptor i periodista, Ventalló expressa el seu rebuig a l’exèrcit i les seves conviccions catalanistes, així com la seva simpatia per les insurreccions anticolonials que s’estaven produint al Marroc. Les anècdotes reflecteixen amb ironia el mal funcionament de l’exèrcit a la fi de la Restauració; les estratègies dels reclutes per escapar de la disciplina militar; i les tensions, nacionals i de classe, entre ells.

Un segon text posterior va deixar constància de la que va ser la guerra de la seva generació, la del Rif, i de l’impacte que va tenir en els intel·lectuals que van protagonitzar la Segona República.

Així consta també a la correspondència de Ventalló amb Cristòfor de Domènech, sostinguda mentre era al Marroc, que mostra la radicalització de les posicions catalanistes en el context de la guerra colonial.

THEMA DND 1DSE-ES-JAA
1HBM 2ADC 3MPBG
ISBN 978-84-18680-53-3

9 788418 680533

L'AVENÇ Assaig